

Fòrum José M. Cagigal

Els esports tradicionals: aproximació antropològica

Salvador Olaso Climent

INEFC-Lleida

Paraules clau

antropologia cultural, sincretisme, rellotge de sorra postindustrial, filosofia de l'ambivalència, avenç retrogressiu, etc.

Resum

El camí vers una comprensió del fet lúdic i esportiu en la societat actual, possiblement es basa en la incorporació de reflexions humanístiques i sociològiques que aportin arguments explicatius i/o interpretatius sobre l'esmentat fenomen.

En aquesta línia se situa aquest assaig, en el qual es pretén establir alguns dels fonaments-guia de l'anàlisi de continguts des de la perspectiva de l'antropologia cultural, i és a partir d'una visió materialista de l'esport, que s'enfoca la imatge del significat festiu del joc tradicional, es recorre a l'assumpció d'una clara filosofia de l'ambivalència, per acabar incloent algunes de les pautes actuals de possible intervenció antropològica.

Introducció

Des del punt de vista de l'antropologia cultural, sembla plausible que una manera no massa dràstica d'oposar-se frontalment a les formes estranyes, consisteix a modificar els elements i, fins i tot, la seva interpretació, amb la qual cosa aconseguim acoplar-los i integrar-los. Aquest procés anomenat sincretisme afavoreix la no modificació de la cultura pròpia, encara que sí els aspectes originals de l'element integrat. D'aquí que, per analogia, podem considerar el joc esportiu fet tradició en un element natural i amb tendència a anomenar-lo autòcton.

També podem elaborar nocions basades en l'oposició joc-esport (1), així podem considerar que el joc tradicional sorgeix de

(1) SANZ, I: "La actualidad de los juegos tradicionales". *Encuentro de Deportes Autóctonos y Cultura Popular*. Universidad Internacional Menéndez y Pelayo (UIIMP). Santander, agost, 1991.

baix (2), posseeix una estructura oberta (3), és comunicatiu, creatiu, espontani i intranscendent. Contràriament, l'esport sorgeix de dalt, posseeix una estructura tancada, és eminentment competitiu, alienant i té un afany transcendent. La idea d'esport tradicional implicaria una participació d'ambdues nocions, ja que en aquest tipus d'esport apareixen les connotacions esportives, ja vistes, fonamentalment en els dies de festa o dies especials. Així aconseguen una funció ritual.

En aquesta línia de pensament, caldria dir que els esports tradicionals que vulguin seguir la direcció federativa, perdran el component intranscendent i festiu que caracteritza els jocs tradicionals. D'aquesta manera, si se segueix la reflexió, podem concretar que la veritable activitat lúdica es caracteritza per ser creativa perquè té una estructura oberta, tanmateix, en l'activitat lúdica (4) es contemplen poques ocasions de crear, ja que, en tenir una estructura tancada, el jugador passa a ser un simple usuari del joc.

El joc esportiu des de la perspectiva de l'antropologia cultural

Tractar el tema del joc i l'esport tradicional, o qualsevol dels altres termes que s'emprin, pot, segons la nostra opinió, fer-se sota els auspicis de l'antropologia cultural, la

qual integra el joc en un ampli context on es contemplen els estils de vida, socialment adquirits, de certs grups humans, que inclou les maneres pautades i recurrents de pensar, sentir i actuar (5).

Per consegüent, el joc forma part de tot aquest complex que anomenem cultura, i que segons Tylor, comprèn coneixements, creences, art, moral, dret, costums i qualssevol altres capacitats i hàbits adquirits per l'home com a membre de la societat (6). No és possible, doncs, comprendre totalment aquest comportament humà si es desvincula del seu context, ja que en cas contrari perdria la seva autèntica raó de ser.

El joc esportiu, tan estrictament associat al dictat del principi del plaer del qual parlava Freud, posteriorment contestat per Marcuse sota la denominació de principi de rendiment (7), des de la visió materialista cultural, està inclòs en l'anomenat *patró universal*, el qual considera que totes les societats humanes generen dispositius culturals d'índole conductual i mental per poder organitzar i satisfer les necessitats de subsistència, reproducció, intercanvi de béns i treball, la vida en grups domèstics i grans comunitats, així com també les creacions de caràcter expressiu, esportiu, estètic i, fins i tot, els aspectes morals i intel·lectuals de la vida en comunitat.

Aquests components s'agrupen a partir dels epígrafs següents (8):

a) La infraestructura

Que contempla:

- Les *maneres de producció*, és a dir la tecnologia i les pràctiques que s'empren per incrementar la producció bàsica de subsistència.
- Les *maneres de reproducció*, en base a la tecnologia i les pràctiques emprades per incrementar, limitar i mantenir la mida de la població. Demografia. Pautes d'aparellament.

b) L'estructura

En la qual s'inserten:

- L'*economia domèstica* que correspon a l'organització de la reproducció i producció bàsica per a l'intercanvi i consum, però limitada a la cèl·lula familiar, en la qual hi ha divisió domèstica del treball i on es produeix enculturació i socialització domèstica.
- L'*economia política* que organitza la reproducció i la producció, amb el consegüent intercanvi i consum, però entre bandes, poblats, caps d'estat, estats i imperis. És una organització política, de clubs, faccions i corporacions, en la qual s'inclouen sistemes d'impostos i tributs i en la qual es produeix enculturació i socialització política.

c) La superestructura

Que incorpora únicament les manifestacions de tipus conductual, com són: literatura, dansa, rituals, esports, jocs, hobb-

(2) Caldria especificar que encara que els conceptes de *baix* i *de dalt* fan referència, respectivament, a allò popular i institucional, Ignacio Sanz seguint a García Calvo, prefereix utilitzar-los d'aquesta manera. El que si destaquem és la generació d'activitat lúdica a partir d'una proposta popular, de baix, o bé generada i controlada per una organització superior, o sigui, de dalt.

(3) Segons la nostra opinió, la diferenciació entre estructura oberta i estructura tancada implica la possibilitat d'una major o menor transcendència del joc. Les tancades es caracteritzen principalment per l'estabilitat dels seus elements intrasistèmics, els quals estan perfectament delimitats, pactats, controlats i normativitzats per instàncies superiors extrasistèmiques; per això, els efectes perversos que poden sorgir són automàticament reprimits quan el joc és transcendent. En canvi, les obertes proporcionen l'ocasió de generar variants; això es a causa del fet que, encara que posseeixin una estricta cohesió interna fruit del pacte i imprescindible per a la constitució del joc, com que és intrancendent, els possibles efectes perversos que puguin sorgir no són irremissiblement reprimits, sinó que, poden ser novament pactats i integrats si la voluntat dels jugadors així ho considera.

(4) Expressió de Joaquín Giró en "El juego: tradición y cultura". *Encuentro de Deportes Autóctonos y Cultura Popular*. Universidad Internacional Menéndez y Pelayo. (UIIMP). Santander, agost, 1991.

(5) HARRIS, M.: *Introducción a la antropología cultural*. Madrid, Alianza, 1986, p. 123.

(6) Citat per Harris en *Introducción a la antropología cultural*. Cit., p. 123.

(7) L'antinomia principi del plaer-principi de rendiment, adquireix una àmplia base psicoanalítica, i simplifica la teoria freudiana de l'instint i la sublimació. Encara que sembla ser que tal contradicció no existeix totalment, ja que posem una espècie de plaer abstracte pel rendiment, aquest plaer que s'espera en el futur amb la consciència d'haver fet *quelcom*, o d'haver-ho aconseguit. LENK, H. "Sobre la crítica al principio de rendimiento en el deporte" en LÜSCHEN i WEIS, K.: *Sociología del deporte*. Valladolid, Miñón S.A. pp. 133-141.

(8) HARRIS, M.: *Introducción a la antropología cultural*. Cit. pp. 131-132.

bies, ciència i en general l'existència universal d'activitats creatives, expressives, estètiques, ludicoesportives, religioses i intel·lectuals dels diferents pobles i comunitats.

A partir d'aquest patró universal, el materialisme cultural proposa el principi del *determinisme infraestructural*, amb el qual se sosté que les maneres "ètic" i conductuals de producció i reproducció determinen "probabilísticament", l'estructura, la superestructura i tots els components "emic" i mentals dels sistemes socioculturals (9).

Per aquesta raó, es pot considerar que els jocs esportius estan determinats per les maneres de producció i de reproducció que caracteritzen a les societats, és a dir, en cada grup social, els seus esports constituiran un reflex de la seva pròpia organització infraestructural.

En principi, sembla acceptable pensar que en les societats rurals així com en les urbanes, el tipus d'organització productiva és diferent. Cada una correspon a un sector diferent de l'economia. En aquest cas, les manifestacions creatives i esportives també ho seran.

Contradictòriament, segons l'opinió de Massimo Cannevacchi (10), en la societat postindustrial, el determinisme cultural al qual apunten els materialistes culturals, no es dóna. És més, actualment, l'esport produeix valors i mercaderies pròpies de les organitzacions de producció, amb la qual cosa sembla evident que aquest determinisme creat a partir de la ideologia dialecticomarxista, actualment no tingui sentit (11).

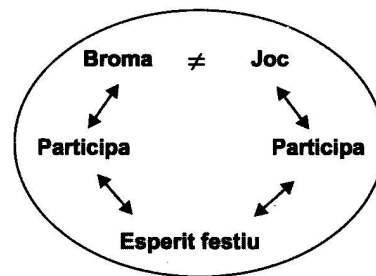
El significat festiu del joc tradicional

La idea de joc emparentada amb la tradició proporciona una clara connotació festiva.

Efectivament, la festa és aquest període de temps durant el qual es manifesten més procaçment les activitats lúdiques. Representa el marc en el qual s'insereix el joc tradicional. En ella, el cos, la pràctica corporal tenen una gran importància: dansa, ornaments personals, vestimenta, jocs físics, gastronomia, etc., conformen els ingredients imprescindibles per adornar-la.

Així s'aconsegueix que durant aquest temps canviï la vida, es trenca amb les condicions monòtones i alienants que proporciona tot allò que és quotidià, hom és més tolerant i apareix la broma com a factor determinant amb el seu sentit ritual i d'iniciació. Si l'individu suporta el joc iniciatori, aquest és acceptat socialment. En aquest sentit, la broma desenvolupa una funció de tamís social, semblant a la que té el malnom.

Encara que els conceptes de broma i joc no són equivalents, sí que podem acceptar que ambdós formen part del mateix esperit festiu que els caracteritza.

Per això, resulta convenient diferenciar les activitats ludicofestives, segons sigui l'origen de la festa en la qual s'insereix, ja que hi ha festes amb marcat accent propi, particular—d'un sol lloc—i d'altres, en canvi, tenen un més gran abast universal. En les festes espontànies, aquelles que neixen en virtut de l'emoció del moment, el

joc proporciona un caràcter subversiu; contràriament, quan la festa és més tradicional, amb suport i finançada institucionalment, el joc adquireix un component integrador més gran.

Envers una filosofia de l'ambivalència en el joc esportiu

Per a Salvador Paniker (12), la major part de la història de la ciència, i fins i tot de la cultura, es destaca pel constant moviment d'allunyament de l'origen, que de forma paradoxal, alimenta l'interès de tornar a trobar-lo. Per tant, hi ha una ambivalència en la qual la distància d'allò real imposa una major aproximació crítica a allò real.

Això significa que tot avançament ha de ser conseqüentment *retrogressiu* (13), ja que els costos del progrés excedeixen als seus avantatges; en cas contrari la distància a l'origen exaspera i arriba un moment en el qual les paraules només parlen d'altres paraules, amb la qual cosa ningú no sap de què es tracta. Es poden construir discursos sofisticats sobre l'art de viure, però ser incapaços de viure.

A l'intentar un model del joc esportiu basat en una filosofia de l'ambivalència, es tractarà en primer lloc de comprendre que el pluralisme significa la fallida del mite de la unitat i de l'ordre, ja que la incertesa pertany a l'estatut de la realitat i els homes han d'acostumar-s'hi.

L'ordre i el desordre són dues cares d'una mateixa moneda, en la qual l'ordre establert només representa un més dels ordres possibles que es poden considerar, per això convé evitar una inveterada confusió pel que fa a les nocions d'ordre i de desordre.

(9) HARRIS, M: *Introducción a la antropología cultural*. Cit. pp. 133.

(10) "Conferencia sobre antropología del deporte". *Aula de Cultura de la Caixa de Barcelona*. 19 de desembre de 1988. Lleida.

(11) Potser en la societat de consum, s'hagin invertit o reconvertit les direccions d'influència, i aconseguim un bucle de retroalimentació amb el que tancar al cercle estructural.

(12) *Aproximación al origen*. Barcelona, Kairos, pp. 241-248.

(13) Segons apunta Paniker, el primer que el va influir sobre una filosofia retrogressiva va ser Rof Carballo, la qual amplia en el seu llibre *Conversaciones en Madrid*. En *Aproximación al origen*. Cit. p. 24, cita núm. 2.

Si escartajem un paquet de cartes i, després de tirar les cartes a l'atzar, ens apareixen rigorosament ordenades segons els quatre pals i de l'as al rei, ens quedarem estupefactes: sembla increïble que l'atzar hagi produït tant ordre.

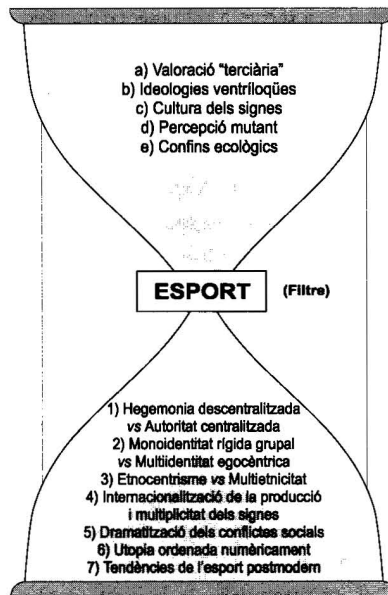
Però més sorpresos quedarem si un professor d'estadística ens explica que aquest suposat ordre té tantes probabilitats de sortir com un altre qualsevol. El cas és que qualsevol combinació de cartes és un ordre, i la nostra sorpresa per la primera combinació només és funció de la nostra prèvia definició d'ordre.

Dit d'una altra manera: el que anomenem desordre és, abans de res, un ordre diferent del que esperàvem. Cal assumir la pluralitat d'ordres. Amb el nostre hàbit de privilegiar determinat ordre havíem reprimert el seu corresponent desordre, és a dir, havíem reprimert la infinitat d'alternatives; en resum, havíem reprimert el pluralisme (14).

D'aquesta manera, es fa patent la importància de l'ambivalència lúdica, en la qual consignem la gran varietat de formes que es poden presentar d'ordres de joc. Per tant, tot joc serà integrador o subversiu, en funció del tipus d'ordre que s'imposi. El joc primitiu, espontani, com que posseeix una estructura oberta, genera desordre, incertesa i adquireix un caràcter subversiu envers l'ordre consolidat i establert; encara que paradoxalment és creatiu i generador de noves sensacions lúdiques.

Però, a mesura que el joc estructuralment es tanca, es civilitza, es converteix en integrador perquè té tendència a una ordenació i deixa menys possibilitats a la incertesa, el joc es fa, així, tradició, on prevalen els criteris de la jerarquia institucional.

També, en aquesta línia de pensament, Cannevacchi (15) proposa allò que anomena el binomi: *esport i rellotge de sorra postindustrial*.

En l'esmentada corrent d'opinió pren forma la idea que segons sembla, actualment, en la societat postindustrial, el determinisme cultura de la infraestructura i de l'estructura sobre la superestructura no es produeix –tal i com suposen els materialistes culturals–, són les valoritzacions terciàries, les no deterministes, les actualment conseqüents.

Per altra banda, l'esport en convertir-se en filtre del suposat *rellotge de sorra postindustrial* arriba de forma autònoma a canalitzar i a produir valors i mercaderies pròpies, i a causa de l'etnocentrisme cultural que impera en la societat dominant, arriba a destruir altres cultures lúdiques a partir d'un manifest procés d'aculturació que homogenitza les societats envers un model universal.

Conseqüentment, les ideologies ventríloques –concepte nascut a França amb la revolució– transformen les idees a través de la pragmàtica de les comunicacions que penetren de forma subtil en la psique de les masses. Per això, hi ha una actual necessitat de símbols –banderes–. L'esport consti-

tueix un clàssic dels minisímbols que identifiquen. Així, podem considerar que hi ha una mutació cultural, la percepció de la qual envolta al grup i té una dimensió ecològica. Acceptar una filosofia de l'ambivalència lúdica implica obrir la ment a un avançament retrogressiu, a no privilegiar exclusivament l'ordre lúdic establert, sinó, al fet d'intentar contemplar també, amb idèntica amabilitat, la multitud d'ordres possibles que és capaç de generar l'esperit lúdic de l'ésser humà.

Amb això, afavorirem el pluralisme esportiu en una societat on es reclama, cada dia més, el pluralisme polític com a bé social al qual tot poble té dret.

No es tracta de convèncer ningú, ja que tot intent resulta, en certa forma, coactiu. Simplement consisteix en la renúncia reflexiva de les grans síntesis i que cada un formi el seu propi discurs a la manera, diguem-ne, singular, amb la qual extreure una fructífera generalitat. Aquesta és, bàsicament, la imatge essencial que tenim de la tolerància. S'imposa una necessitat de mantenir l'equilibri, entre el passat i present, en la línia de l'aproximació a l'origen. Això radica, en realitat, a mantenir viu el principi d'identitat.

Pautes actuals d'intervenció per tal d'aconseguir una antropologia cultural dels esports

Es poden contemplar dues formes diferents d'intervenció:

Una: La *reduccionista* que, com se sap, consisteix a aïllar un fenomen sociocultural, en aquest cas el joc esportiu, i estudiar-lo desvinculat del seu medi.

Dues: La *sistèmica* que tracta d'enfocar l'estudi en la seva globalitat, encara que sense perdre la perspectiva de l'anàlisi, introduint el joc en el seu propi context, ja que és virtualment impossible aïllar-lo totalment per poder-lo comprendre. Es

(14) PANIKER, S., *Aproximación al origen*. Cit., pp. 24-25.

(15) "Conferencia sobre antropología del deporte". *Aula de cultura de la Caixa de Barcelona*. 19 de desembre 1988, Lleida.

pretén, més aviat, adquirir la capacitat micrològica, o sigui, la facultat d'anàlisi del joc en el seu context.

Des de la visió de l'antropologia cultural, la segona sembla que és realment la que interessa. No obstant, és comprensible que segons sigui el tema objecte d'atenció, l'elecció quant a tipus d'intervenció, constitueixi una qüestió prioritària, màxim si l'estudi és enfocat des de la motricitat.

Per això, Vincenzo Padiglione (16) proposa una sèrie de temes possibles d'estudi per a una antropologia cultural dels esports:

- A. Tipologia dels esports
- B. Evolució dels esports
- C. L'esport com a procés d'aculturació
- D. L'esport com a producció social d'ídols o celebritats
- E. L'esport com a apologia de la natura
- F. L'esport com a experimentació i creativitat cultural
- G. L'esport com a expressió simbòlica d'una classe hegemònica
- H. L'esport com a reintegració de les desviacions
- I. L'esport com a símbol d'identitat ètnica
- J. L'esport com a instrument d'aculturació
- K. L'esport com a objecte del sincretisme cultural
- L. L'esport com a dramatúrgia
- LL. L'esport com a festa
- M. L'esport com a fenomen social total

N. L'esport com a instrument diplomàtic

O. L'esport com a producció de subcultures

Els temes A i B són més específics quant a investigació esportiva es refereix. La resta participa d'una investigació més genèrica i, fins i tot, multidisciplinària.

De tots ells, possiblement, el que més atenció ha rebut ha estat el primer, no solament pel fet de ser-ho, sinó perquè d'ell depèn la posterior indagació científica. Constitueix, un requisit previ per a les següents investigacions. Tanmateix, cal subratllar que tot intent de catalogació, per molt completa que sigui, mai no ho serà totalment.

Des de l'etnografia, la primera tipologia amb criteris seriosos d'investigació científica del nostre país, va ser feta l'any 1974 per Rafael García Serrano (17). Posteriorment, Renson i Smulders (18) el 1978 tracten una classificació tipològica dels jocs i esports tradicionals de Bèlgica –àrea flamenca–.

Més a prop temporalment, durant l'any 1990, en un seminari europeu en el qual participen experts de 20 països, promogut pel Consell d'Europa, s'instaura la recopilació, censat i comparació dels jocs i esports tradicionals europeus (19). En aquest sentit cada país ha d'aportar la seva catalogació, amb la qual cosa Espanya ha fet ja el seu treball documental, a través del Consejo Superior de Deportes, que espera pròxima publicació.

Bibliografia

- BLANCHARD, K. i CHESKA, A. (1986), *Antropología del deporte*. Barcelona, Bellaterra.
- CANNEVACCI, M. (1988), "Conferencia sobre antropología del deporte". *Aula de cultura de la Caixa de Barcelona*. 19 de Desembre. Lleida.
- GARCÍA SERRANO, R. (1974), "Juegos y deportes tradicionales en España". En *Cátedras Universitarias de tema deportivo-cultural*. Madrid, Delegación Nacional de Educación Física y Deportes.
- GIRÓ, J. (1991), "El juego: tradición y cultura". *Encuentro de Deportes Autóctonos y Cultura Popular*. Universidad Internacional Menéndez y Pelayo (UIIMP). Santander, Agost.
- GRAN ENCICLOPEDIA LAROUSSE. Barcelona, Planeta, 1977, Tom XIII, p. 599
- HARRIS, M. (1986), *Introducción a la antropología cultural*. Madrid, Alianza.
- LÜSCHEN, G. / WEIS, K. (1979), *Sociología del deporte*. Valladolid, Miñón S.A.
- MORENO, C. (1991), "Clasificación tipológica de los juegos y deportes tradicionales en España (análisis de los más significativos por comunidades autónomas)". *Encuentro de Deportes Autóctonos y Cultura Popular*. Universidad Internacional Menéndez y Pelayo (UIIMP). Santander, Agost.
- PADIGLIONE, V. (1988), "Conferencia sobre antropología del deporte". *Aula de cultura de la Caixa de Barcelona*. 19 de Desembre. Lleida.
- PANIKER, S. (1985), *Aproximación al origen*. Barcelona, Kairos, 1985, p. 25
- SANZ, I. (1991), "La actualidad de los juegos tradicionales". *Encuentro de Deportes Autóctonos y Cultura Popular*. Universidad Internacional Menéndez y Pelayo (UIIMP). Santander, Agost.

(16) "Conferencia sobre antropología del deporte". *Aula de cultura de la Caixa de Barcelona*, 19 de desembre de 1988. Lleida.

(17) "Juegos y deportes tradicionales en España". En *Cátedras Universitarias de tema deportivo-cultural*. Madrid, Delegación Nacional de Educación Física y Deportes, 1974.

(18) Citats per Cristobal Moreno en "Clasificación tipológica de los juegos y deportes tradicionales en España (análisis de los más significativos por comunidades autónomas)". *Encuentro de Deportes Autóctonos y Cultura Popular*. Universidad Internacional Menéndez y Pelayo (UIIMP). Santander, Agost 1991.

(19) MORENO, C.: "Clasificación tipológica de los juegos y deportes tradicionales en España (análisis de los más significativos por comunidades autónomas)". *Encuentro de Deportes Autóctonos y Cultura Popular*. Cit. document de treball.